

TƯ TƯỞNG TỰ DO VÀ SÁNG TẠO CỦA NIKOLAI BERDYAEV: QUAN NIỆM VÀ TIẾP NHẬN*

VIKTORIYA MUSYUCHUK **

Tóm tắt: Bài viết phân tích tư tưởng tự do và sáng tạo của N.Berdyaev, nhà triết học người Nga. Theo tác giả bài viết, triết học của N.Berdyaev là một biến thể của triết học hiện sinh, với chủ đề cơ bản, xuyên suốt là cá nhân con người tự do và sáng tạo. N.Berdyaev luôn gắn những kiến giải về vấn đề này với Kito giáo. Con người chỉ thể hiện bản chất tự do và sáng tạo trong quan hệ với Chúa: sáng tạo là yêu cầu của Chúa đối với con người, là sự hưởng ứng của con người đối với hành động sáng tạo của Chúa, đồng thời cũng là bước đột phá vào một tồn tại khác; thế giới được tạo nên không chỉ bởi Chúa, mà còn bởi Con Người, là sự nghiệp của Chúa - Nhân. Sáng tạo gắn liền với Tự do. Tự do là điều kiện tiên quyết của Sáng tạo; Sáng tạo là hiện thực hóa Tự do, là cách thức đạt tới “Vương quốc Tinh thần” mang những giá trị thiêng liêng, cao cả Chân, Thiện, Mỹ.

Từ khóa: Chủ nghĩa nhân vị, cá nhân, tự do, sáng tạo, tinh thần, Kito giáo, Chúa - Nhân, tư tưởng Nga, tâm hồn Nga.

1. Dẫn nhập

Thế kỷ Bạc của nền văn hóa Nga đã ban tặng cho thế giới nhiều văn nghệ sĩ và triết gia tài năng, trong đó có Nikolai Aleksandrovich Berdyaev (1874-1948) - nhà triết học, nhà văn, cây bút chính luận, nhà hoạt động xã hội. Là một trong những nhà tư tưởng lớn của thế kỷ XX, N.Berdyaev không chỉ chứng kiến mà còn tham gia tích cực vào những sự kiện trọng đại trong lịch sử nước Nga và thế giới: cách mạng, nội chiến, hai cuộc chiến tranh thế giới.

N.Berdyaev đã say mê nghiên cứu triết học Đức và F.Dostoevsky, L.Tolstoy

ngay từ khi học Đại học Tổng hợp Kiev. Năm 1889, ông đã công bố công trình nghiên cứu đầu tiên trên tạp chí *Thế giới của Chúa* - bài *F.A.Lang và triết học phê phán* dung chứa những tiền đề cho sự phát triển tư tưởng của ông từ chủ nghĩa Mác sang chủ nghĩa duy tâm với nhận thức mới về Kito giáo.

Sau khi công bố các cuốn *Triết học của sự bất bình đẳng*, *Thư gửi kẻ thù triết học xã hội*, *Thế giới quan của*

(*) Nguyên văn bài viết bằng tiếng Nga, (Phạm Gia Lâm chuyển ngữ).

(**) Tiến sĩ, Viện Đông Phương học, Viện Hàn lâm Khoa học quốc gia Ukraina.

Dostoevsky và hơn 40 bài chính luận về các sự kiện cách mạng, năm 1922, ông bị kết tội mang tư tưởng bài xô - viết và bị trục xuất ra nước ngoài, ban đầu sống ở Berlin, sau đó ở Paris. Tại những nơi này, ngoài việc viết sách, ông còn tham gia những hoạt động giảng dạy và khai sáng văn hóa như thành lập Học viện Triết học - Tôn giáo và Liên đoàn Văn hóa Chính thống giáo, giảng bài và làm biên tập viên cho Tạp chí *Con đường* và Nhà xuất bản YMCA-Press⁽¹⁾.

Thuộc số những học giả nổi tiếng của thế kỷ XX, N.Berdyaev là tác giả của khoảng 40 cuốn sách và 500 bài báo. Nổi bật trong số những trước tác của ông là công trình *Triết học tự do* (1927, được trao giải thưởng của Viện Hàn lâm Khoa học Tâm linh Pháp), mở đầu cho việc xem xét lại những vấn đề cơ bản của Kito giáo trong hoạt động sáng tạo của ông. Những công trình nổi tiếng tiếp theo gồm: *Về thiên chức của con người* (1931), *Số phận con người trong thế giới hiện đại* (1934), *Tinh thần và hiện thực* (1935), *Nguồn gốc và ý nghĩa của chủ nghĩa cộng sản Nga* (1938), *Về sự nô lệ và tự do của con người* (1939), *Tự ý thức* (1940), *Tư tưởng Nga* (1946),... Các công trình của ông đã được dịch ra hơn một chục thứ tiếng và là đối tượng nghiên cứu của nhiều sách chuyên khảo. Theo nhà nghiên cứu D.Lowrie, trước tác của N.Berdyaev là sự kết nối giữa phương Đông và phương Tây, giữa Kito hữu và phi Kito hữu, giữa các

quốc gia, giữa quá khứ và tương lai, giữa triết học và thần học, giữa cái hữu hình và cái vô hình; ông là một trong những triết gia và nhà tiên tri vĩ đại nhất của thời đại chúng ta, sánh ngang với Nietzsche, Hegel, và thậm chí cả Aristotle⁽²⁾.

2. Những quan điểm cơ bản của triết học về tự do và sáng tạo

Viết về nhiều đề tài khác nhau, nhưng tư tưởng về tự do và sáng tạo xuyên suốt toàn bộ trước tác của ông. “Triết học của tôi, - ông đã tự xác nhận, là triết học tinh thần. Mà tinh thần đối với tôi là tự do, là hành động sáng tạo, nhân cách, là sự hiệp thông của tình yêu(...). Tôi coi Boehme và Kant, Main de Brian và dĩ nhiên cả Dostoevsky là những người đi trước triết học tự do của mình”⁽³⁾.

Trong các công trình của mình, Berdyaev đã bao quát và đối chiếu nhiều khuynh hướng và học thuyết tôn giáo, triết học trên thế giới như triết học Nga, triết học Hy Lạp, triết học Ấn Độ, Phật giáo, chủ nghĩa Kant mới, Thần bí luận, Vũ trụ luận, Nhân triết học... Nhưng động cơ chính trong tư tưởng triết học của ông là Kito giáo. Tuy mang đậm tính chất tôn giáo, nhưng triết học của ông vẫn hướng đến con người, đến việc nhận thức thiên chức của con người,

⁽¹⁾ YMCA (Young Men's Christian Association) - Hội Thanh niên Kito giáo.

⁽²⁾ Lowrie D.A. (1960), *Nhà tiên tri nổi loạn: Cuộc đời của N.Berdyaev*, NewYork, (tiếng Anh).

⁽³⁾ Berdyaev N.A. (2007), *Tự nhận thức*, Moskva, (tiếng Nga).

hướng đến thuyết Chúa - Nhân (nhận thức về Chúa thông qua nhận thức con người). “Đã đến lúc phải viết về (...) Nhân triết học. (...). Cuốn sách của tôi là một thử nghiệm Nhân triết học thông qua sáng tạo”⁽⁴⁾. Phát triển tư tưởng vũ trụ luận của nhà triết học tôn giáo Vladimir Solovev, Berdyaev khẳng định rằng con người phải nằm ở trung tâm của tồn tại; con người, cá nhân là bản nguyên và ngọn nguồn của vũ trụ. Trong *Lời nói đầu* cho cuốn *Tôi và thế giới khách quan*, ông nhấn mạnh: “Tư tưởng cơ bản trong cuộc sống của tôi là tư tưởng con người, tư tưởng về hình ảnh của nó, tự do sáng tạo và thiên chức sáng tạo của nó”⁽⁵⁾. Ở Berdyaev, các khái niệm tự do và sáng tạo gắn bó mật thiết với nhau, được phản ánh trước hết trong các công trình *Triết học tự do* và *Tư tưởng sáng tạo* của ông. Theo ông, cơ chế sáng tạo thống nhất là tự do và để có tự do thì cần phải sáng tạo.

Berdyaev thường xuyên quan tâm đến đề tài về mối tương tác giữa sáng tạo và đạo đức Kito giáo. “Không phải bất kỳ sự sáng tạo nào cũng tốt đẹp. Có những sáng tạo xấu xa. Sáng tạo có thể nhân danh Chúa, nhưng cũng có thể nhân danh Quỷ. Chính vì thế không thể nhường sự sáng tạo cho Quỷ, cho kẻ lộn Chúa”⁽⁶⁾. Berdyaev cho rằng, chỉ có thời đại sáng tạo của tôn giáo mới đem lại cho con người ý thức tích cực, chỉ có thông qua sáng tạo mới có thể thoát khỏi nô lệ để đến với tự do. Như vậy tự do và

sáng tạo luôn gắn bó mật thiết với nhau, cái nọ tất yếu cần cho cái kia.

Tư tưởng sáng tạo là một đặc điểm cơ bản trong quan niệm nhân đạo của Berdyaev bởi nó được xem như biểu hiện vĩ đại của con người. Gắn sáng tạo với sự sáng tạo nên thế giới, ông khẳng định rằng, thế giới được tạo nên không chỉ bởi Chúa Trời mà còn bởi con người, “nó là sự nghiệp của Chúa - Nhân”⁽⁷⁾.

N.Berdyaev không bao giờ quy cảm hứng đạo đức của sự sáng tạo vào những cải cách và cương lĩnh chính trị - xã hội cụ thể ngay cả khi ông bị lôi cuốn bởi chủ nghĩa Mác và chủ nghĩa xã hội. Tuy nhiên, trong nhiều tác phẩm của mình, ông không chỉ cho thấy sự hiểu biết sâu sắc về những vấn đề chính trị, mà còn dự cảm được những chấn động xã hội bao trùm lên nước Nga và toàn thế giới trong thế kỷ XX. Triết học của ông cũng như trước tác của nhiều triết gia, văn nghệ sĩ Nga khác trong Thế kỷ Bạc đã mang tính chất tiên tri. Suy xét về “ngọn nguồn vũ trụ sâu

⁽⁴⁾ Berdyaev N.A. (1916), *Ý nghĩa của sáng tạo (Thử nghiệm biện giải con người)* (tiếng Nga), Moskva.

⁽⁵⁾ Berdyaev N.A.(2011), *Tôi và thế giới khách quan* Moskva, (tiếng Nga),

⁽⁶⁾ Nikolai Aleksandrovich Berdyaev (2002), *Sự cứu chuộc và sáng tạo (Hai cách hiểu về Kytogiáo)*, N.Berdyaev. *Ý nghĩa của sáng tạo (tuyển tập)*, Moskva, (tiếng Nga).

⁽⁷⁾ Berdyaev N.A. (1995), *Sáng tạo và khách quan hóa. Thử nghiệm siêu hình học mật thể, Vương quốc của Chúa và vương quốc của Caesar* Moskva, tr. 164, 286, (tiếng Nga).

xa” của những sự kiện làm rung chuyển nước Nga và thế giới đầu thế kỷ XX, ông hiểu rằng, để có thể chạm tới những sức mạnh này, để hiểu được ảnh hưởng của chúng đối với nhân loại không thể bỏ qua những học thuyết truyền thống, “cần phải đào sâu vào không gian vũ trụ của ý thức”⁽⁸⁾. Tiền đề tất yếu của triết học chính là việc con người hiểu về thiên chức vũ trụ của mình.

Tuy theo tinh thần vũ trụ luận, nhưng N.Berdyaev vẫn rất chú ý nghiên cứu những đặc điểm của tâm thức, tính cách và lịch sử Nga. Trong *Tư tưởng Nga*, N.Berdyaev đã luận giải ba đặc điểm của lịch sử Nga là tính đứt đoạn, tính bi thương và tiềm năng. Nếu bỏ qua những đặc điểm này thì không thể giải đoán được bí ẩn lịch sử của nước Nga và bản chất sâu xa của tư tưởng Nga. Mặt khác, khi đặc biệt chú ý đến đặc điểm nghịch lý của dân tộc Nga, N.Berdyaev đã gọi dân tộc Nga là “dân tộc bị phân cực”. Đồng thời ông cũng gắn nghịch lý của dân tộc với nghịch lý của xã hội Nga. Trong *Tâm hồn Nga* (1918) khi chỉ ra bản sắc của tính cách Nga, ông cho rằng, “muốn giải đoán bí ẩn trong tâm hồn Nga có lẽ phải thừa nhận ngay tính chất nghịch lý của nước Nga”. Điều này hết sức quan trọng bởi lẽ nó “giải phóng bản sắc Nga thoát khỏi những quan điểm lý tưởng hóa hết sức sai lầm và nguy tạo cũng như tình trạng nô lệ nước ngoài”⁽⁹⁾.

N.Berdyaev đã nêu bật ba nghịch của

tâm hồn Nga. Nghịch lý thứ nhất nằm trong quan hệ với Nhà nước: “Nước Nga là một đất nước phi công dân nhất, vô chính phủ nhất trên thế giới. Không có giới hạn cho sự nhẫn nại chịu đựng của dân tộc Nga vốn có quá nhiều đau khổ”; đồng thời “Nước Nga là một đất nước công dân và quan liêu nhất trên thế giới; mọi thứ ở Nga đều biến thành công cụ chính trị”⁽¹⁰⁾. Nghịch lý thứ hai nằm trong thái độ của nước Nga và ý thức Nga đối với dân tộc: “Nước Nga là một đất nước phi sô vanh nhất trên thế giới, người Nga hầu như xấu hổ vì họ là người Nga, họ xa lạ với niềm tự hào dân tộc và than ôi, thường xa lạ cả với phẩm giá dân tộc!”⁽¹¹⁾; nhưng “Nước Nga – đó cũng là đất nước dân tộc tính nhất trên thế giới, đất nước đề cao chủ nghĩa dân tộc cực đoan chưa từng thấy, đất nước đàn áp các dân tộc bị phụ thuộc bằng việc Nga hóa”⁽¹²⁾. Còn về nghịch lý thứ ba thì N.Berdyaev xem nó như là mâu thuẫn giữa tự do tinh thần với thái độ vâng phục đến lạ kỳ, với tình trạng thiếu vắng quyền con người, tình trạng “Nhà nước nô dịch đời sống tôn giáo”⁽¹³⁾.

Theo logic kiến giải của Berdyaev, có sự thâm nhập lẫn nhau giữa xã hội Nga

⁽⁸⁾ Berdyaev N.A. (1990), *Số phận của nước Nga*, Moskva, tr. 148, (tiếng Nga).

⁽⁹⁾ Berdyaev N.A. (1990), *Số phận của nước Nga*, tr. 10.

⁽¹⁰⁾ Berdyaev.NA. (1990), *sđđ*, tr. 11 - 13.

⁽¹¹⁾ *Sđđ*, tr. 14 - 15.

⁽¹²⁾ *Sđđ*, tr. 16.

⁽¹³⁾ *Sđđ*, tr. 21.

đầy mâu thuẫn và nhân dân Nga. Trong *Tư tưởng Nga*, N.Berdyayev đã viết về nghịch lý của dân tộc Nga như sau: “Dân tộc Nga là một dân tộc bị phân cực mạnh nhất, nó là tổng hòa của những mâu thuẫn. Nó có thể vừa hi vọng vừa thất vọng. Nó luôn khiến người ta bất ngờ, nó có thể hứng khởi bởi một tình yêu mãnh liệt và một lòng hận thù sâu sắc”⁽¹⁴⁾. Ông gọi tính chất phân cực này là “bản tính người Nga”: một mặt, chịu đựng, bỏ qua, mặt khác nổi loạn đòi công bằng; một mặt cảm thông, bao dung, mặt khác có thể tàn bạo; một mặt yêu tự do, mặt khác có thiên hướng nô lệ; trong con người Nga có sự hòa trộn giữa đức khiêm cung và thói kiêu ngạo, giữa thái độ nô lệ và nổi loạn. Nguyên nhân những mâu thuẫn đó, theo ông, nằm ở sự xung đột và tương tác giữa các mô hình lịch sử phương Đông và phương Tây, sự thống nhất giữa bản nguyên nữ và bản nguyên nam trong tính cách dân tộc Nga.

3. Triết học sáng tạo và phê bình văn học

Văn học Nga là một thứ lớn hơn văn học. Nó vượt ra ngoài khuôn khổ của mình và bao quát nhiều phương diện của văn hóa dân tộc. Văn học Nga gắn bó mật thiết với triết học, lịch sử và tôn giáo Nga. Vì thế không có gì ngạc nhiên khi N.Berdyayev đã dành nhiều công trình của mình cho phê bình văn học. Nhưng phê bình văn học của ông chủ

yếu vẫn là phân tích triết học về sáng tác hoặc thế giới quan của nhà văn.

Trong số các nhà văn Nga, N.Berdyayev tôn sùng F.Dostoevsky nhất. Qua các tác phẩm của Dostoevsky, Berdyayev thường tìm thấy biểu hiện quan điểm về tự do và sáng tạo của ông, đồng thời ông cũng coi mình là đứa con của nhà văn trên bình diện tư tưởng. Đối với Berdyayev, Dostoevsky không đơn thuần là đối tượng nghiên cứu, mà còn là một người thầy giải đáp cho những những vấn đề phức tạp của tồn tại. Ông miêu tả toàn bộ thế giới quan của Dostoevsky bằng con đường “đưa trực giác vào thế giới tư tưởng năng động của ông”, cố tránh những sơ đồ và định thức cứng nhắc. Trong công trình *Thế giới quan của Dostoevsky* (1923), N.Berdyayev đã giải thích nguyên nhân khiến cả thế giới kính phục sáng tác của nhà văn vĩ đại này như sau: “Dostoevsky phản ánh toàn bộ mâu thuẫn của tinh thần Nga, toàn bộ tính chất nghịch lý của nó. Có thể nghiên cứu cơ chế tinh thần độc đáo của chúng ta theo cách của Dostoevsky”⁽¹⁵⁾. Ông nhấn mạnh rằng ở Dostoevsky, sáng tạo nghệ thuật mang tính chất khai huyền và chính vì thế ông là thiên tài của dân tộc Nga... Dostoevsky trước hết là một nhà tâm lý và nhà siêu hình

⁽¹⁴⁾ Nhiều tác giả (1990), *Về nước Nga và văn hóa triết học Nga* Moskva, tr. 43 - 44, (tiếng Nga).

⁽¹⁵⁾, ⁽¹⁶⁾ Berdyayev N.(1923), *Thế giới quan của Dostoevsky*, Praha, (tiếng Nga).

học vĩ đại. Toàn bộ sáng tạo của ông là một sự khám phá về con người, khám phá không chỉ chiều sâu tâm hồn, mà cả chiều sâu tâm linh. Xét về sức mạnh và sự hấp dẫn của trí tuệ, thì trong số các nhà văn vĩ đại chỉ Shakespeare mới có thể sánh ngang được với Dostoevsky⁽¹⁶⁾.

Theo N.Berdyaev, Dostoevsky không tuyệt đối hóa cái Ác mà xếp nó “ngang bằng” với cái Thiện và Tình yêu. Chìa khóa để ông nghiên cứu các cuốn tiểu thuyết nổi tiếng của Dostoevsky là “cân” cái Thiện và cái Ác trên cái cân Tự do. Đây chính là nơi bộc lộ bản chất của con người. Do vậy, các cuốn tiểu thuyết *Chàng ngốc*, *Tội ác và hình phạt* dưới góc nhìn triết học nhân vị của Berdyaev là “những khảo nghiệm thiên tài đối với bản chất con người”, “gợi nhắc đến sự thử nghiệm của một ngành khoa học mới về con người”⁽¹⁷⁾. Dostoevsky là nhà văn Kyoto giáo nhất bởi trung tâm chú ý của ông là con người, tình yêu của con người và sự mặc khải của tâm hồn con người”⁽¹⁸⁾.

Nhà văn Nga thứ hai mà N.Berdyaev quan tâm nghiên cứu là N.Gogol. Trong công trình *Tư tưởng Nga*, khi giới thiệu chân dung của Gogol giữa nhiều chân dung khác. N.Berdyaev đã đưa ra một cách nhìn mới đối với sáng tác của Gogol chứ không thể chỉ khuôn nó vào phạm trù chủ nghĩa hiện thực. Với ông, sáng tác của Gogol là “sự mặc khải bằng nghệ thuật cái ác với tư cách là bản

nguyên siêu hình và sâu xa”, qua đó có sự song chiếu với Picasso. “Ở ông cũng có những cách tri nhận hiện thực theo xu hướng lập thể. Gogol nhìn thấy những quái vật mà sau này Picasso cũng nhìn thấy bằng hội họa”.

N.Berdyaev còn quan tâm đến một nhà văn Nga vĩ đại khác là L.Tolstoy. Tuy rất kính trọng sáng tạo văn học của Tolstoy, nhưng Berdyaev lại phê phán gay gắt niềm tin tôn giáo của nhà văn. Khi so sánh Tolstoy và Dostoevsky, ông nhấn mạnh: “Dostoevsky tham dự vào tinh thần và từ đó ông nhận biết tất cả. Tolstoy tham dự vào bề nổi tâm hồn, nên không thể nhận biết những gì diễn ra trong chính đáy sâu, không thấy được hậu quả của quá trình cách mạng. Nghệ thuật của Tolstoy có thể hoàn hảo hơn nghệ thuật của Dostoevsky, các cuốn tiểu thuyết của ông là những tiểu thuyết tốt nhất trên thế giới. Ông là nghệ sĩ vĩ đại của cái đã hoàn kết. Còn Dostoevsky thì hướng đến cái đang hình thành”⁽¹⁹⁾.

4. Tiếp nhận và đánh giá di sản của N.Berdyaev

Học thuyết của Berdyaev luôn gây tranh luận, có nhiều người hâm mộ và

⁽¹⁷⁾ Berdyaev N. (1918), *Mặc khải về con người trong sáng tác của Dostoevsky*, *Tư tưởng Nga* (tái bản 1989), tr.68, 98, (tiếng Nga).

⁽¹⁸⁾ Berdyaev N. (1918), *sđđ*, tr. 68 - 98.

⁽¹⁹⁾ Berdyaev N. (1923), *Thế giới quan của Dostoevsky* Praha, (tiếng Nga).

kế tục, nhưng cũng không ít người phê phán gay gắt, nhất là trong giới triết học Nga cùng thời với ông.

Nhưng các nhà nghiên cứu trước tác của Berdyaev thường không thể xác định được dòng mạch chính trong các quan điểm triết học của ông. N.Poltoratsky cho rằng, “không thể đổ dung nham tư tưởng của Berdyaev vào bất kỳ một khuôn mẫu, giai đoạn, thời kỳ nào. Dẫu không thể gọi triết học của Berdyaev là triết học thế tục, nhưng trong đó đề tài xã hội vẫn chiếm vị trí to lớn”⁽²⁰⁾. Còn A.Belyi thì thấy, “thấy thế giới quan của Berdyaev giống như một nhà ga hàng ngày có nhiều chuyến tàu từ các ngã đổ về”⁽²¹⁾. Chúng tôi cho rằng, tính chất vô thường và sự kiếm tìm bất tận đó là nét đặc trưng cho toàn bộ Thể kỷ Bạc của văn hóa Nga, gắn với những biến đổi chính trị và tinh thần to lớn ở trong nước.

N.Berdyaev là triết gia Nga được đọc nhiều nhất hiện nay. Phổ biến nhất ở phương Tây là những cuốn sách của ông liên quan đến cách hiểu lịch sử, văn hóa Nga và chủ nghĩa Mác ở Nga. Ở nước Nga hiện nay, những suy ngẫm của ông về tính cách Nga và số phận của nước Nga, về Kyto giáo cũng rất nổi tiếng. Những tác phẩm của ông thường được coi là mang tính chất tiên tri. Con người luôn kiếm tìm ý nghĩa cuộc sống, nguyên nhân sâu xa của tất cả những gì đang diễn ra, con người có suy nghĩ sâu sắc, có học vấn, lại từng trải qua nhiều

thử thách trong đời - chiến tranh, cách mạng, tù đầy, lưu vong, được thừa nhận và bị chối từ - tất cả những điều đó là cơ sở cho sự sáng tạo phong phú và đa dạng của ông.

Nếu nói đến sự tiếp nhận của nước ngoài thì người ta thường coi Berdyaev như là triết gia - thần học hoặc là nhà tư tưởng không tưởng (Đại học Cambridge đã trao bằng tiến sĩ danh dự về thần học cho ông). Nhưng hầu hết các học giả vẫn coi ông là nhà triết học.

Sự nổi tiếng ở phương Tây đã tạo điều kiện thuận lợi để ông hoạt động trong giới Nga kiều. Sống lưu vong ở nước ngoài, nhưng ông luôn nhớ về Tổ quốc, viết nhiều về nước Nga, bằng cả tiếng Nga lẫn bằng tiếng nước ngoài; tác phẩm của ông được dịch và tái bản nhiều lần ngay từ khi ông còn sống. Sống xa Tổ quốc, N.Berdyaev luôn tìm điểm kết nối giữa văn hóa và truyền thống triết học Nga và Tây Âu. Chính tư tưởng phổ quát về tinh thần của ông được phương Tây coi trọng nhất lại thể hiện bản chất Nga. Dẫu được thừa nhận

⁽²⁰⁾ N.Poltoratsky chia ra 4 giai đoạn sáng tạo của Berdyaev: 1) xã hội học (trước 1905); 2) sử học hay vũ trụ luận (trước năm 1925); 3) đạo đức học hay nhân vị học (trước năm 1935); 4) mặt thế luận (trước khi qua đời). Xem: Poltoratsky N.(1987), *Berdyaev và nước Nga (Triết học về lịch sử Nga của N.A.Berdyaev)* New York, tr. 11, (tiếng Nga).

⁽²¹⁾ Belyi A. (1990), *Giữa hai cuộc cách mạng*, Moskva, (tiếng Nga).

ở phương Tây, nhưng ở ngay nước Nga xô viết trước đây ông hầu như bị quên lãng. Chính quyền xô - viết tỏ thái độ với Berdyaev theo những cách rất khác nhau. Một mặt, họ kết tội và tống ông vào tù. Mặt khác, ông lại nằm trong danh sách 12 nhà hoạt động văn hóa nổi tiếng được chính phủ cấp khẩu phần đặc biệt⁽²²⁾. Mặc dầu có những cấm đoán về tư tưởng, nhưng người ta vẫn chuyển tay nhau đọc các công trình của ông.

Nét đặc trưng trong cách tiếp nhận Berdyaev hiện nay là các nhà nghiên cứu ở Nga và các nước cộng hòa thuộc Liên Xô cũ tìm thấy trong sáng tác của ông nhiều câu trả lời cho những vấn đề cấp thiết, liên quan đến toàn cầu hóa, hội nhập quốc tế, chủ nghĩa thế giới và giữ gìn bản sắc dân tộc.

Những thay đổi chế độ xã hội ở các nước sau khi Liên Xô tan rã dẫn đến nhu cầu tất yếu nghiên cứu những hệ hình thế giới quan mới. Do vậy, di sản của các nhà tư tưởng thuộc Thế kỷ Bạc, trong đó có N.Berdyaev, đã được nghiên cứu và phổ biến rộng rãi. Nhưng thiếu sự tri nhận tổng thể tư tưởng của Berdyaev sẽ khiến việc thử nghiệm xây dựng những hệ hình thế giới quan mới trên cơ sở của nó không thể đạt được kết quả, và rồi thì mode thời thượng nghiên cứu về Berdyaev (cũng như về các triết gia khác của Thế kỷ Bạc) sẽ qua đi.

Hiện nay, N.Berdyaev được quan tâm đến ở phương Tây cũng như ở Nga

chính do ông tập trung hướng vào thuyết duy nhân trung tâm (anthropocentrism) như là một khuynh hướng tổng hợp giữa triết học và nhân học của chủ nghĩa hậu công nghiệp. Sáng tác của N.Berdyaev đã phát triển một trong những truyền thống đặc trưng của tư tưởng triết học Nga là gắn sự tiến bộ của nhân loại trước hết với những biến đổi về chất trong thế giới đạo đức - tinh thần của con người. N.Berdyaev phản đối mọi sự chính thống một khi nó xâm phạm tự do cá nhân, tư tưởng và lương tâm. Ông kiên trì tư tưởng cho rằng, chỉ có thể thực hiện chân lý, lẽ công bằng và sự hoàn thiện trong tự do và thông qua tự do. Không thể dùng bạo lực để giải phóng, để đạt đến sự hoàn thiện – tư tưởng ông luôn áp ủ đó có lẽ chỉ đến bây giờ nhân loại mới bắt đầu hiểu.

N.Berdyaev hết sức ác cảm với những hình thức của chủ nghĩa dân tộc. Vượt trước thời đại mình, ông chủ trương một học thuyết Phổ độ căn bản và hữu sinh mà cũng như học thuyết Nhân vị cấp tiến của ông, nó không giống với tinh thần và quan niệm hiện hành của thời đại. Berdyaev đã gắn tương lai của nhân loại với thế giới quan phổ độ từ bỏ sự biệt lập và tự khép kín, thừa nhận sự tiếp xúc giữa tất cả các quốc gia, dân tộc để làm cho nhau giàu có thêm lên.

⁽²²⁾ Shevchuk S., *sđđ*.

Trong triết học nhân vị - hiện sinh của N.Berdyaev, sự khẳng định đầy đủ và toàn vẹn cá nhân con người được mặc định là sự thống nhất hữu cơ, tràn đầy thương yêu với mọi người, với thiên nhiên, vũ trụ, là trung thành với những ý nghĩa và giá trị cao quý. Berdyaev tìm thấy chủ nghĩa nhân vị sâu sắc và nhất quán trong học thuyết Kito giáo. Nhưng không thể coi chủ nghĩa nhân văn tôn giáo và nhân học Chúa - Nhân của Berdyaev là đại diện cho Kito giáo Chính thống và tư tưởng Giáo hội Chính thống. Thái độ phê phán Kito giáo cổ xưa và lịch sử quan hệ của ông với giới nhà thờ Nga và phương Tây là hết sức quan trọng đối với những tìm kiếm về tinh thần hiện nay, nhất là khi nổi lên những mưu toan coi Kito giáo truyền thống là tâm điểm của nhân loại. Có một điều rõ ràng là giới tôn giáo bảo thủ đều nhất tề tỏ thái độ thù địch đối với tư tưởng tôn giáo hiện đại của Berdyaev muốn tuyên xưng Kito giáo như là tôn giáo về tự do và sáng tạo của cá nhân, tôn giáo của tình yêu và vị tha chứ không phải tôn giáo của quyền lực và truyền thống, của hù dọa và gây khiếp sợ.

Sự luận chiến của Berdyaev với những khuynh hướng xã hội - chính trị, triết học và tôn giáo hàng đầu của thời đại, với những tâm trạng và tín ngưỡng đang thống ngự đã bộc lộ cốt lõi ý nghĩa thế giới quan hết sức sâu xa của

ông, bộc lộ những tư tưởng đoán trước sẽ có sự đánh giá lại toàn bộ những giá trị diễn ra ở thế kỷ XXI trên quy mô toàn thế giới. Lấy một đề tài hết sức quan thiết hiện nay làm ví dụ: đề tài “số phận của nước Nga”, “số phận của chủ nghĩa cộng sản Nga” và của chủ nghĩa xã hội nói chung trong mối tương liên của chúng với số phận của nhân loại và lịch sử thế giới. Trong dòng chảy những ấn phẩm gần đây về chủ đề này chứa đựng những ý kiến không chỉ nghiêm túc, thận trọng mà cả hân hoan ác độc về “sai lầm nghiêm trọng của cuộc Cách mạng tháng Mười năm 1917”, sự phê phán chủ nghĩa Mác của Berdyaev vẫn chừng mực và công bằng hơn⁽²³⁾. Berdyaev khẳng định “có chân lý vĩ đại của chủ nghĩa xã hội khi đối mặt với xã hội tư sản”, “tất cả những lập luận chống lại chủ nghĩa xã hội đều giả dối và ác độc”. Còn nói về song đề “chủ nghĩa tư bản hay chủ nghĩa xã hội”, khi hiện nay nhiều ý kiến cho rằng, sự cứu chuộc duy nhất cho đất nước là nhanh chóng “hội nhập” chủ nghĩa tư bản thì đối với Berdyaev, song đề đó không tồn tại.

Bằng trải nghiệm sâu sắc số phận cá nhân con người và số phận toàn nhân loại, Berdyaev không cho phép có bất cứ thái độ nào coi thường các thời đại

⁽²³⁾ Kosheleva V. (1991), “Đã đến thời của Berdyaev?”, *Khoa học xã hội và thời đại hiện nay*, №3, tr. 132 – 139, (tiếng Nga).

lịch sử và các tiền nhân. Ông đã nhiều lần viết rằng, không có gì đáng thương và gây nhiều loạn lương tâm con người hơn là sự trông đợi vào phúc lạc và sự viên mãn của các thế hệ tương lai.

N.Berdyaev cho rằng, tình trạng suy kiệt nền tảng đạo đức và tinh thần trong cuộc sống con người sẽ hủy diệt cái điều chủ yếu nhất: đó là cá nhân, cá tính, nhân tính. Sự khẳng định tự do khởi thủy và sáng tạo tích cực, qua đó hình ảnh con người được khôi phục, bản chất phổ quát của con người được bộc lộ, đồng thời sự biến đổi cuộc sống về mặt bản thể và đạo đức tinh thần chứ không phải về mặt biểu tượng và kỹ thuật được thực hiện – đó là đề tài trân quý nhất trong siêu hình học hiện sinh của Berdyaev và những phóng chiếu xã hội tiếp theo của nó.

Nhân loại ngày nay đang vấp phải những khó khăn nghiêm trọng trong sáng tạo tích cực gắn với việc khôi phục sự cân bằng sinh thái và mối tương tác hài hòa giữa con người và xã hội; đang chịu khủng hoảng không chỉ bởi những quan niệm về khoa học và kỹ thuật, mà còn bởi những quan niệm và dạng thức hoạt động của khoa học xã hội và nhân văn. Những vấn đề sinh thái văn hóa đang đặt ra trước nhân loại hiện nay không kém phần gay gắt so với những vấn đề sinh thái tự nhiên. Nói đúng ra, về bản chất những vấn đề toàn cầu hiện nay không thể giải quyết được bằng việc

thay thế các phương tiện lao động, kỹ thuật, tổ chức xã hội,... nếu như vẫn giữ nguyên hệ thống những giá trị, thái độ và ưu tiên cũ; (những giá trị, thái độ và ưu tiên cũ này được Berdyaev xác định bằng thuật ngữ “chất tư sản”). Để giải quyết những mâu thuẫn nêu trên, nhân loại cần hướng tới sáng tạo ra những hình thức văn hóa mới. Một sự sáng tạo chỉ có thể được thực hiện trong điều kiện con người tự thay đổi bản thân thông qua khẳng định một thang giá trị mới và động lực mới trong mọi hình thức hoạt động. N.Berdyaev gọi việc đề cao con người về phương diện đạo đức và tinh thần, thái độ tiết chế tự do và kỷ luật tự giác là một cuộc cách mạng đạo đức, tinh thần, nhân vị - một cuộc cách mạng phức tạp nhất, quy mô và sâu sắc nhất trong số những cuộc cách mạng nhân loại từng biết đến. Dĩ nhiên, những tư tưởng triết học của Berdyaev có ý nghĩa to lớn chính là ở phương diện hoạt động thực tiễn mang tính chất cải tạo tư tưởng nhằm phóng chiếu một hệ thống những lý tưởng, giá trị, ý nghĩa.

Khi xem xét bản chất của các quá trình đó thì không thể không thừa nhận rằng với niềm đam mê suy ngẫm về thiên chức đích thực của con người, về ý nghĩa của lịch sử và số phận của nhân loại, nhà triết học Nga N.Berdyaev đã đoán trước sẽ có sự đánh giá lại trên quy mô toàn cầu những giá trị và các ưu tiên mà nhân loại giờ đây đang đối diện.

